

OB ZAPOZNELEM IZIDU ZVEZNEGA STATISTIČNEGA LETOPISA IN O TOČNOSTI NJEGOVIH ŠTEVILK

Stane Krašovec

II.

Zdi se mi, da prejšnji prikaz ne bi bil popoln, če se ne bi podrobneje ozrl na deloma neupravičeno skepso, deloma pa tudi upravičene dvome, s katerimi pri nas sprejemajo ne le Letopis, temveč tudi sploh rezultate in publikacije naše uradne statistike in pa argumentacije s pomočjo naših statističnih podatkov. Ne mislim tu na našo malo reakcijo in na del nepoučene široke publike, temveč tudi na socialistično prepričane in zgrajene ljudi, vštévši marsikaterega ekonomista in planerja, ki izraža nekako nezaupanje v kvaliteto številK o žetvi, o živini, o življenjskih stroških in standardu nekaterih rajonov.

Mnogokrat gre pri takih kritikah in dvomih za napačno pridobljene osnovne pojme, za slepo prenašanje skeptičnih vtisov iz dobe kapitalistične Jugoslavije in tedanjega manipuliranja z nekaterimi vrstami številK. Včasih gre za vtise, ki so se akumulirali v vrstah naše birokracije, ko so nekatere laične institucije same prirejale »statistične« ankete ter odnašale slabe izkušnje z odgovori na vprašalne formularje. Vsekakor je bilo začetnih napak in pomanjkljivosti tudi v naši uradni statistiki. So pa momenti, kakor jih navaja Vl. B. v svojem citiranem prikazu, kjer se vprašuje, ali niso podatki (tu gre za izračunane, analitične podatke) v Letopisu 1953 vzeti prenizko (indeks obsega skupne industrijske produkcije napram 1959) ali kontradiktorno (gibanje življenjskega standarda). To so zelo različne stvari. Mislim, da je v zvezi s prikazom Letopisa potrebno, postaviti te stvari vsako na svoje mesto.

Stari klasični pavšalni izrek, da »statistika laže«, ki ga nahajamo še v različnih citatih nekaterih ekonomistov prejšnjega stoletja, je ostal danes le še vulgarna fraza v nepoučenih uličnih razgovorih. Vrsta znamenitih statistikov je z njim metodološko obračunala v razpravah in na statističnih kongresih, nacionalnih in internacionalnih. Tako se je s tem bavil tudi naš rojak, pokojni profesor Franc Žižek v »Fünf Hauptprobleme der statistischen Methodenlehre« (Frankfurt 1922). Danes pomeni tako pavšalno izražanje že precejšnjo stopnjo ignorance.

Kar se tiče točnosti samega snemanja številK, so časi, ko sta mogla statistični aparat neke države in vlada operirati z odkritimi in zavestnimi potvorbami, že davno za nami. Danes priznavajo socialistični teoretiki vseh struj s sovjetskimi teoretiki vred, da se niti buržoazna statistika ne more več posluževati takih »popravkov« in »izpopolnitev«. (Ne mislim tu na podatke o produkciji bombnikov, atomskih bomb in podobno, temveč na podatke o številu prebivalstva, o rezultatih žetve, o stanju živine, skratka na tako imenovano popisno statistično gradivo, kjer se na stotošče številK vsako leto prepleta med seboj v vsotah in korelacijah in je nemogoče menjati eno, ne da bi se zrušile skladovnice drugih rezultatov.) Formule matematične statistike, ekonometrike in biometrike so tako napre-

dovale, da je danes mogoče dokazati ne le, da so nekatere številke neresnične, temveč tudi za koliko so zgrešene ali celo potrjene. Iz pičlih števil o posameznih budžetnih postavkah poskušajo izračunati celo število normalno zaposlene delovne sile in obseg prisilnega dela v nekaterih državah.

Enako usodo kakor »laži od zgoraj«, le po drugi poti, imajo »laži od zdolej«, napačne izjave strank v vprašalnih polah. Stari statistični zakon velikih števil sam po sebi likvidira individualne napake, zavestne ali nezavestne, kadar se delajo v obeh smereh; previsoke in prenizke izjave. Tako je mogoče popraviti tendence zaokroževanja starosti v deželah z ogromno večino neukega prebivalstva, z izjemo visokih starosti okrog 100 let, ker niso množičen pojav. Pri podatkih pa, kjer je enotna množična tendenca ali samo prenizkega ali samo previsokega izkazovanja na vprašalnih polah, si statistika pomaga s posebno kontrolo, s formuliranjem specialnih vprašanj, s kamufliranjem vprašanj v popisnicah, a pri kontroli rezultatov si pomaga s časovnimi in korelacijskimi analizami in končno s pomočjo vzorčne kontrole kvalitete ob popisu ali po popisu, s čemer lahko ugotovi celo koliko promilov od skupnega rezultata utegne znašati potencialna napaka v maksimalnem primeru.

Ce hočemo biti marksisti in ne agnostiki in priznavamo objektivno veljavnost našega spoznavanja, moramo verjeti, da z razvojem znanosti dobivamo tudi vedno bolj eksaktne možnosti ugotovitve in ceno takih napak. Pri nas v novi Jugoslaviji smo v praktični aplikaciji teorije vzorcev za kontrolo kvalitete statističnih informacij napravili v zadnjih šestih letih že tolikšen napredek, da ne zaostajamo veliko za najbolj razvitimi narodi in da že postajamo izvozna dežela za statistične specialiste s tega področja.¹

Nekaj drugega pa je v statistiki *tendenčnost*, ki utegne nastati v organizaciji zbiranja in v obdelavi individualnih podatkov, toda ne kot posledica zavestnih ali nezavestnih napak pri samem štetju in računskih napak pri obdelavi, temveč kot posledica tendenčnih definicij (vsebine) ter tendenčnega sistema grupacij in sistema analiz. Na tem področju so pa v naši uradni statistiki odprta vrata za diskusijo. Pač je treba posebej pibiti, da to že ni več prav predmet »čiste« statistike, splošne statistike, temveč predmet teoretikov in praktikov predmeta, ki ga statistika obdeluje, namreč ekonomije, demografije, medicine, kriminalistike itd. Da se ozrem na posamezne vrste tendenčnosti po njenem poreklu:

¹ Kot primer, kako resno rešuje naša statistika problem kontrole točnosti in ugotavljanja stopnje napake, navajam študiji dr. S. S. Žarkovića »Greške u popisu stanovništva« in »Potpunost popisivanja« v zbirki »*Studije i analize*« št. 2 in 4 Zveznega zavoda za statistiko in evidenco. Dalje iz poljedelske statistike »Upotreba reprezentativne metode kod kontrole kvaliteta podataka popisa stoke« ter »Iskustva sa promatranjem površinskih segmenata u AP Vojvodini« v »*Statistični reviji*« 1951 od ing. Jurja Ećimovića, danes statističnega specialista FAO v Indoneziji. Dalje »Partage d'une série statistique en deux populations« od dr. Branislava Ivanovića v »*Statistični reviji*« 1953, št. 3. Končno o našem eksperimentu z reprezentativno uporabo psihološkega testa v kontroli pismenosti ob ljudskem štetju leta 1953 v Žarkovićevi razpravi »Sampling Control of Literacy Data« v »*Journal of the American Statistical Association*«, sept. 1954, Vol. 49. Mislim, da je po teh študijah, ki so vzbudile pozornost v tujem statističnem svetu, že več kot deplasirano govoriti o problematičnosti štetij in ocen naše uradne statistike.

1. Razlike v definicijah: Vzemimo staro avstrijsko narodnostno statistiko, ki jo napadamo. V osnovi ni bil greh v zbiranju in obdelavi, temveč izven statistike, v odločitvi nemških politikov in vlade o vsebini podatka, namreč da se kot jezik vpisuje »občevalni« jeziki, ne pa materin jezik. Statistična Zentralkommission je v publikacijah vsekakor povedala, da daje podatke o razširjenosti »občevalnega« jezika, ki so bili v korist nemškemu in na škodo slovanskim narodom.

2. Sistem grupacij in srednjih vrednosti. To sta različni kategoriji, ki naj ju osvetlim s skupnim primerom: Če se ozremo na nekatere očitke, da naša statistika ne daje prave slike gibanja življenjskega standarda ali življenjskih stroškov, sta tukaj pač dve možnosti. Po prvi je lahko statistična slika ali statistična analiza našega Letopisa pravilna in nas varajo samo občutki v opažanju pojavov okrog nas. Morda gledamo v tem primeru samo mestno delavsko in predvsem uradniško prebivalstvo, kjer v določenih kategorijah lahko potrdimo absolutni padec napram predvojnemu standardu, pozabljamo pa na ono poldelavsko in polkmečko prebivalstvo na vasi in v okolicalah mest. Tu so nekateri sloji, zlasti v nerazvitih delih Jugoslavije imeli pred vojno polberaški standard, živeli so tako rekoč brez sladkorja, brez belega kruha in mesa ali celo brez soli, vsekakor pa brez otroških dodatkov in socialnega zavarovanja — danes pa vse to uživajo. Po drugi možnosti je pa lahko občutna napaka v sami metodi računanja ali pa v uporabi podatka. Če se izpustijo predmeti, ki predstavljajo v resnici precej tehtne (ali v enem rajonu pretežno rabljene) sestavine prehrane in se dodajajo ceneni, zelo malo uporabljeni predmeti, je slika prav tendenčno napačna. Upamo, da bo naša statistična služba v seriji metodoloških publikacij kmalu mogla dati na vrsto tudi podrobno in celotno metodologijo življenjskih stroškov; potem se bo njena točnost lahko preskusila v širšem strokovnem krogu. Najbolj nevarna so skupna povprečja (srednje vrednosti) za zelo heterogene sloje prebivalstva in rajone, ali pa za vso državo nepravilno ponderirane srednje vrednosti. Taki računi oziroma take grupacije morajo biti izdelani ob sodelovanju statistikov in znanstvenih specialistov iz predmeta, ki ga statistika obdeluje — od ekonomistov do zdravnikov in etnografov.² Drastičen primer, koliko so nekatera povprečja nevarna, je publikacija »Ishrana seoskih domačinstava« Zveznega zavoda za statistiko od junija 1954, kjer se objavlja povprečje samo za FLRJ in ima nekaj pomena za okrogle primerjave z Indijo, Ameriko, toda popolnoma neuporabno je za domačo politiko, ker so pač ogromne razlike i po kalorični vrednosti i po strukturi kmečke prehrane med raznimi rajoni Jugoslavije.

3. Če vzamemo statistične analize, so tu najširše možnosti za tendenčnost vsake vrste, čeprav so popisne ali evidenčne številke o produkciji in prebivalstvu itd., lahko matematično eksaktne.

To so pač tista področja, kjer je pri nas verjetno mnogo pogršk. To niso vprašanja osnovnih podatkov štetja ljudi, živine, gozdnega bogastva, žetvenih prinosov, temveč vprašanja iz računanja iz teh osnovnih

² V praksi so bili statistiki desetletja in desetletja prisiljeni, da sami odločajo brez njihovega sodelovanja, ker poslednji niso kazali nobenega posebnega nagnjenja, da bi se seznanili s statistiko. Tako so se počasi razvili v praksi v nove »specialiste«: statistik-ekonomist, statistik-zdravnik, statistik-demograf, ne pa obratno: ekonomist-statistik itd.

podatkov, n. pr. narodnega dohodka iz elementov statističnega štetja in ocen. V naših primerih je to zlasti problematično n. pr. pri vprašanju časovnih serij dohodka v menjajočih se vrednostih denarja in v menjajočem se ali v mnogokratnem sistemu cen (vezane, garantirane itd.) ali pri vprašanju izračunavanja indeksa industrijske produkcije od leta 1939 do danes, kjer so mogoče tudi večje variacije, ako bi se vključila drobna produkcija in vojna industrija. Tako bodo morala biti marsikatera taka poglavja morda precej revidirana.

V statističnih publikacijah razvitih dežel so že davno uvedli prakso, da se poleg rezultatov navaja tudi metodologija oziroma, da se v opombah pod črto navajajo potrebna metodološka pojasnila in reference. Čimbolj je dežela demokratična in čimbolj se podatki uporabljajo mednarodno, tembolj so take pripombe neizogibno potrebne. Naša statistična služba si je že leta 1948 postavila načelo, da mora vsaka publikacija vsebovati natančen popis metode zbiranja gradiva, kakor je bilo pri nas v starih avstrijskih publikacijah in deloma publikacijah Kraljevine Srbije.

V tem pogledu ima lahko naša uradna statistika, odkar izdaja javne službene publikacije, mirno vest, saj nudimo uporabnikom v pogledu možnosti vrednotenja podatkov več kakor povprečne kapitalistične dežele. Tako lahko na tem mestu poleg vsebinskega bogastva novega letopisa poudarim še njegovo akademsko fundiranost, dostojno demokratične, socialistične dežele. Res je, da ima letopis za 1940 ob začetku vsakega poglavja navedene tudi bibliografske ali dokumentarne vire. Toda viri, ki jih navaja letopis za leto 1953, nudijo topot obširne metodološke uvode, ali pa celo posebne knjižice iz Metodološke serije Zveznega statističnega zavoda. Poleg tega je še v samem letopisu ob začetku vsakega poglavja še sumaren, leksikalično pisan pregled metodologije s podrobno navedbo ne samo, kdaj so bili dotični podatki pobrani in kje objavljeni, temveč tudi po kakšni metodi — popis, cenitev, vzorec — so bili dobljeni, in kdo jih je zbral ali obdelal ali izračunal. Samo po sebi se razume, da za izračunavanje izven svoje službe naša statistika ne more odgovarjati.

Metodološki uvodi ali pojasnila in reprezentativna kontrola dela podatkov in statistike vsekakor predstavljajo neke vrste prelomnico nasproti predvojnemu vrednotenju podatkov. Vsak znanstvenik, publicist, javni delavec dobi v sedanjem letopisu poleg številčne informacije tudi jasno orientacijo o točnosti in zanesljivosti informacije, ali dobi kašipot, kje je raziskati, ali javnost in posamezniki pravilno razumejo in tolmačijo neki podatek. Vsakomur je dana možnost, da ugotovi, ali so sestavine indeksa življenjskih stroškov res povprečne, objektivne, brez regionalne diskriminacije ali ne, in da lahko javno v tisku dokaže potrebo in zahtevo, da te sestavine spremene.

*

Meseci in leta študij, konferenc, praktičnih poskusov in znanstvenih razprav, proučevanja in uporabe izkušenj drugih narodov so utelešena v teh rezimejih. V njih je pečat nove organizacije naše statistične službe. Za kvaliteto, razčlemba in vrste podatkov in za našo celotno statistično sliko pač ni vseeno, kakšen je aparat in način dela te službe.

Organizacija statistike v stari Jugoslaviji je bila po soglasni oceni naših novih statistikov korak nazaj od organizacije v nekdanji Avstro-Ogrski, a po mnenju nekaterih tudi od statistike nekdanje kraljevine Srbije. V stari Jugoslaviji je vsako ministrstvo delalo svojo statistiko po grupacijah, kakor so bile potrebne njegovemu cehovno-resornemu namenu, ne meneč se za skladnost celotne statistične slike države. Vsako ministrstvo je prejelo podatke iz okrajev od svojih podrejenih resornih organov, ki niso bili statistično šolani. Tako so okrajni poljedelski referenti (agronomi, ali poljedelski tehniki) izdelovali poročila o žetvah in setvah kot svoje postransko opravilo, na podlagi pisemenih in nepisemenih poročil občinskih tajnikov ali mimo njih ali brez njih, če so bila zanič ali če jih ni bilo, objavljali so zbirne, ne da bi kdo kontroliral napake okrajnih poročil ali zahteval popravke. Še slabše je bilo s podatki trgovine in industrije, kjer je vsako podjetje odgovarjalo bolj ali manj po metodologiji svoje glave. Nikakor ni bilo mogoče dobiti popolnih, zanesljivih in kvalificiranih poročil o produkciji in številu delavcev, ker se je neznanje prepletalo še s strahom pred konkurenco. Redakcija biltena Narodne banke ali starega jugoslovanskega Letopisa pri Oddelku splošne statistike v Beogradu (centralnega, vse panoge obsegajočega statističnega aparata sploh ni bilo) ni smela niti pomisliti in ni imela ne sredstev in ne moči, da bi metodološko dvignila način popisovanja in koordinirala vprašanja. Tako je bila kvaliteta nekaterih panog podatkov zelo nezanesljiva in njihova grupacija nesmotrna in zaostala, da sploh ne govorimo o tendenčnosti podatkov nekaterih panog.

Nova jugoslovanska statistika je takoj prvo leto ustvarila nekaj, česar nima še danes velik del statistik v razvitih kapitalističnih deželah, namreč svoj lastni okrajni in mestni aparat, statistično šolan in pod enotnim metodološkim vodstvom. Graditev te novosti je bila precej trnjeva pot. Iz stare Jugoslavije ni bilo statistične tradicije in šolanih ljudi, naši govori o pomenu statistike v socializmu so ostali bolj na papirju, v prvih povojnih letih ni bilo pri naših lokalnih oblasteh razumevanja za kvaliteto in stabilnost in rutiniranost tega kadra. Zato je moralo po nekaj letih priti do stroge centralizacije te službe, kakor v vojski in na železnici, dokler se ni pred nekaj leti popolnoma konsolidirala. Po zaslugi tega strokovnega aparata na terenu je dostava podatkov za statistično obdelavo bistveno drugačne kvalitete (ali ima vsaj pogoje za to), nego je mogla biti v stari Jugoslaviji, ker se vsa mreža zbiranja nahaja v okviru ene in iste statistične centralne organizacije. Ona je v 10 letih menjala dostikrat svoje ime in pripadnost in vertikalni ustroj (od Državnega statističnega urada pri Predsedstvu vlade od 1945 oziroma pri Planski komisiji od 1946 do Zveznega statističnega urada pri Predsedstvu vlade od 1948 dalje in paralelno z njim Birojev evidence oziroma Zveze uprave evidence, pa do Zveznega zavoda za statistiko in evidenco od 1951 dalje), toda v bistvu je ostala ena in ista, bolj ali manj z istimi ljudmi, z enotno, kontinuitetno tradicijo in je postopoma koncentrirala vso nekdanjo resorno statistiko v svoje roke razen dveh — treh, kakor zdravstvene, ki zahtevajo specialen personal. Škoda samo, da se ni to po njeni želji zgodilo že v prvih letih.

Toda kljub taki organizaciji dela in demokratičnim konzultacijam ne more niti najboljša statistična organizacija popolnoma preprečiti zmotne uporabe in zmotnega tolmačenja podatkov. Velik del interesentov

sploh ne bere ali nima prilike brati pojasnil; mnogo interesentov ni dovolj statistično izobraženih, mnogo jih pa nalašč in zavestno uporablja podatke tendenčno.

Ni vseeno, ali pri statističnih podatkih o višini smrtnosti od raka po starostnih grupah operiram z odnosom 133 umrlih od raka v starosti nad 45 let v Ljubljani leta 1951 do skupnega števila 813 umrlih v isti starosti ali pa do celokupnega števila takrat živega ljubljanskega prebivalstva nad 45 let. Znan je šolski primer nepravilnih manipulacij take vrste, s katerimi se je moglo dokazati, da je umrljivost duhovščine večja kakor umrljivost črkostavcev. Povprečno doživetje je nekaj drugega kakor srednja starost prebivalstva. Če v poljedelstvu operiram samo s srednjimi vrednostmi vseh posestev, se nam zbrise sled za eksistenco vašeke revščine, in podobno utegnem izgubiti dejstva o rajonski zapostavljenosti ali privilegiranosti, če operiram izključno s srednjimi plačami in srednjim standardom celotne države, v kateri so v tem pogledu velike rajonske nehemogenosti.

Nemogoče je za vselej prepričati na tisoče neprostoVOLJNIH zmotnih aplikacij in hotene zlorabe ali demagogije s podatki, razredne in politične, ki jo po vsem svetu dan za dnem vrši na stotine publicistov, novinarjev, politikov, pa tudi površnih znanstvenikov z njihovimi instituti vred ali zaradi nezadostnega poznavanja stvari ali zavestno, s tendenčnimi citati, z napačno in tendenčno računanimi srednjimi vrednostmi, z neupoštevanjem stvarnih definicij in metodologije. Razumljivo je, da kapitalistična statistika sledi v definicijah in grupacijah metode svoje politične ekonomije, sociologije, etnografije. Naša se trudi slediti postavkam marksistične politične ekonomije, sociologije, etnografije. V vsakem primeru pa je važno in pomembno, da je naša res na znanstven način opremljena s pojasnili za razumevanje podatkov, kot se spodobi zares demokratični, socialistični deželi, da se lahko izsledi tudi njena zmota. Tako nam je mnogo laže najti marsikatero zmoto in napako v analizah raznih naših lastnih institutov, zveznih in republiških, in v citatih političnih in znanstvenih delavcev, ki se opirajo na podatke naše uradne statistike.